

Van vlas tot lijnolie en linnen

De oermens kleepte zich aanvankelijk in dierenhuiden, later in materialen hiervan afgeleid: leder en wol. Al zeer vroeg schakelde de mens over op plantaardige materialen om zich te kleden: voornamelijk katoen en vlas zorgden voor de nodige vezels waaruit de primitieve kleding geweven of gesponnen werd. Katoen is een plant van de warmere streken, vlas werd ook in onze streken verbouwd.

Geschiedenis

Vlas is een zeer oude cultuurplant. Ruim 4000 jaren v oor Christus werd in Mesopotamië, het huidige Irak, reeds vlas geteeld. In Egypte wikkelde men 3000 jaren v. Chr. hun doden in gevlochten linnen. Een van de plagen van Egypte zou er in bestaan hebben dat de vlasoogst door hagel vernield werd.

In West-Europa dateert de vlasteelt van vóór onze tijdrekening, zoals blijkt uit Romeinse geschriften. De Romeinse schrijver Plinius, die zowat de eerste reizende verslaggever was, maakt in zijn werk melding van zeildoek dat door de Romeinen gemaakt was uit Gallisch linnen. Van hem weten we ook dat elke Gallische hofstede een vlasgaard had, waarvan de oppervlakte in aanmerking kwam voor het betalen van een grondbelasting aan de Romeinen. Men heeft ook vlas teruggevonden in de eerste terpen of vluchtheuvels in Nederland (1000 jaren v. Chr.), zodat men met zekerheid kan stellen dat vlas ook in onze streken van belang was en geteeld werd.

Na de Romeinse tijd concentreerde zich de vlascultuur rond de grote boerderijen waar het door de horigen verbouwd werd. Het verwerken en het spinnen gebeurde centraal in het zogenaamde vrouwenhuis. In artikel 43 van het door Karel de Grote uitgevaardigde *'Capitularia de Villes'* vindt men hiervoor een verwijzing: in het vrouwenhuis moest er steeds voldoende lijngaren, wol, verfstoffen, kammen, etc. aanwezig zijn om *"ledigheid in het vrouwenhuis te voorkomen"*.

In leenstelsel zorgde de heer voor de kleding van zijn horigen. Hierop is het gebruik terug te voeren, dat tot in het begin van deze eeuw de dienstboden op het platteland vaak een gedeelte van hun loon uitbetaald kregen als lijnwaad (een stuk linnen weefsel voor het maken van schorten, hemden, enz.)

In de 10e en 11e eeuw kwam de vlascultuur tot grote bloei door de opkomst van de steden. Door de grote vraag naar linnen ontstond er op het platteland een uitgebreide nijverheid. Deze linnennijverheid had aanvankelijk het karakter van huisvlijt, waarbij zowel het verspinnen van de vlasvezels tot het bleken van het linnen op de boerderij zelf gebeurde. Men kan terecht zeggen dat vlas en linnen het gehele boerengezin een heel jaar lang bezighielden.

In de late Middeleeuwen gingen zich speciale ambachtslieden bezighouden met het spinnen, het weven en het bleken. Deze linnenwevers waren aanvankelijk kleine boeren, die zelf te weinig vlas konden telen om hun weefgetouw continu te benutten, en daarom gingen ze in de winter weven voor derden. Tenslotte lieten ze het boerenbedrijf helemaal vallen en gingen zich uitsluitend toeleggen op het weven en het bleken van linnen.

De wevers stonden op het einde van de Middeleeuwen in hoog aanzien in de dorpsgemeenschappen. Dit is begrijpelijk als men bedenkt welke belangrijke plaats het linnen in het dagelijkse leven innam. Van het grovere linnengaren werden o.a. zakken gemaakt, werkkleding, zeildoek en touw. Het fijnere garen werd meer gebruikt voor het weven van het zogenaamde lijflinnen. Een welgevulde linnenkast was een teken van welvaart en de trots van een huisvrouw tot in de 17e en 18e eeuw.

Laten we eens als voorbeeld een kijkje nemen in de linnenkast van een welgestelde boerin uit het Nederlandse Brabant uit 1667, zoals door de notaris bij het overlijden werd opgetekend. Haar linnenkast bevatte:

- een klein stuk lijnwaad
- een stuk servetlijnwaad
- 6 middelgrote servetten
- 33 grote servetten
- 27 grote slaaplakens
- 24 gewone voorschoten
- 5 witte voorschoten
- 5 blauwe voorschoten
- 10 groene servetten
- 6 kleine slaaplakens
- 9 bovenlakens
- 85 neusdoeken
- 45 vrouwenhemden
- 6 manshemden
- 7 handdoeken
- 17 studentenhemden
- 51 kindershemden
- 89 onderste lakens
- 54 huiven (mutsen)
- 15 kragen
- 31 boezems
- 14 lappekens
- 20 fluwijnen

Bij onze ouders en voorouders was het trouwens niet anders. Er was meestal een linnenkist aanwezig, waarin grote stukken onafgewerkt linnen in bewaard werden (in de mottenballen). Later kwamen daar de stukken of rollen baalkatoen (*'balketûn'*) bij.

Bekende centra voor de vlaseelt werden de Vlaanders, Noord-West Frankrijk en de Zeeuwse eilanden. Minder bekend is dat ook in onze provincie vlas werd geteeld, niet alleen in het vruchtbare zuiden, maar ook in onze streek. Tot rond de oorlog werd er in Opoeteren nog vlas verbouwd, o.a. op de Houw. Het gewas werd hier wel niet zo hoog als bijvoorbeeld in Haspengouw, maar men vond er voldoende grondstof in voor het vervaardigen van touwen en weefsels. Lakens en hemden werden er ook uit geweven. *"Stijf en grauw waren die"*, zei ons

iemand. In de *'Dictionnaire Geographique du Limbourg'* van 1835 wordt vermeld dat er in Opoeteren in het voorgaande jaar 1300 kg ruw vlas en 50 hl vlaszaad werden gewonnen.

Van zaad tot vlasplant

Het vlaszaad werd vroeg in het voorjaar, in maart, op de akkers gezaaid, die van tevoren zeer goed bewerkt en bemest moesten zijn. Reeds na enkele dagen kwamen de tere vlasplantjes boven de grond en overdekten weldra de akkers met een heel fijn lichtgroen kleed. Vlas moest voldoende dicht op elkaar gezaaid worden om de stengels hoog te laten opschieten.

Onkruid was de grote vijand van de vlasplanten, en vermits er in die tijd nog geen sprake was van herbiciden, was het zuiver houden van de vlasakker dan ook een zeer belangrijke en tijdrovende bezigheid in het voorjaar. Hiervoor was veel man- en vrouwkracht nodig. Men zag dan in het voorjaar ook rijen op de knieën kruipende wiedere en wiesters in de vlasakkers, omdat alles met de hand moest gebeuren. En dan moet men niet vergeten dat even later de bietenvelden aan de beurt waren die ook met de hand moesten uitgedund en gewied worden. Goddank dat onze voorouders knieën hadden die tegen een stootje bestand waren als gevolg van het toen nog urenlang geknield-zitten in de kerk!

Drogend vlas ergens in West Vlaanderen

Van vlasplant tot vezel

Om de bastvezels te verkrijgen moesten deze vezels eerst worden losgemaakt van de houtige kern. Dit gebeurde in water waarbij via een rottingsproces (het roten) de kleverige, gomachtige bestanddelen, die de bast, de bastvezels en de kern samenhouden, werden verwijderd. Het roten was een zeer belangrijke bewerking van het vlas en bepaalde voor een groot deel de uiteindelijke kwaliteit van het linnen.

In de Middeleeuwen werd meestal geroot in stromend water. Een bekende rootrivier was de Leie in West-Vlaanderen. Na de opkomst van de steden ontstonden er echter in toenemende mate conflicten tussen de vlasboeren en de stedelingen (toen ook al !). De stedelingen verzetten zich namelijk tegen de enorme vervuiling van het water, dat langs de steden stroomde en dat gebruikt werd voor het huishouden en de bierbrouwerijen. Men kan zich inderdaad voorstellen dat het rootwater enorm vuil was en verschrikkelijk stonk. Het was dan ook niet verwonderlijk dat op verschillende plaatsen het roten in stromend water verboden werd. Een verbod dat, zoals dat in België past, herhaaldelijk overtreden werd, gezien het veelvoud aan decreten en zogenaamde plakaten, dat in de late Middeleeuwen werd uitgevaardigd om de boeren aan het verbod te herinneren.

De vlasroot in Opoeteren (1908), gelegen langs de huidige Fortstraat

Om te roten week men dan uit naar afgesloten grachten en zelfgegraven putten van 1 meter diep. Het opnieuw samengebonden vlas werd in bundels rechtop in de putten gezet. Als hij vol was werd er bovenop een stromat gelegd, met daarop enkele planken en stenen om het vlas onder het water te houden. Gedurende het rootproces was het zaak het vlas nauwgezet in het

oog te houden. Bij een te felle gisting kwam het vlas omhoog uit het water en moesten er stenen bijgelegd worden. In het andere geval moesten de gewichten ooit verminderd worden. In Opoeteren was er een vlasroot o.a. in de weilanden langs de beek in het dorp (zie foto). Men gebruikte ook de kleine grachten hiervoor. (de 'zûwen')

Het vlas moest precies lang genoeg geroot worden. Te lang roten leverde slechte kwaliteit van het linnen. Het duurde gewoonlijk 6 tot 10 dagen vooraleer het vlas 'gaar' was, en op het laatst werd 2 tot 3 maal per dag een stengel vlas uit de put getrokken om het proces te controleren. Het uit de putten halen van het vlas was een enorm smerig karwei. De boerenknecht die hiervoor werd uitverkoren, stond tot aan zijn middel in een stinkende vuile vettige brij. Hij stak het vlas met een riek omhoog, dat dan verder op een weide of op het stoppeland werd uitgespreid om te drogen. Soms werd het op een omheining of draadafsluiting gehangen. Het drogen duurde enkele weken. Vaak werden, om er zeker van te zijn dat het vlas goed droog was, de vlasstengels nog eens extra gedroogd door ze in de nog warme bakoven na het bakken te leggen.

Bij vlasteelt voor eigen gebruik werd er meestal geroot gewoon op het weiland, de zogenaamde dauw-roting. Bij deze waarschijnlijk oudste methode werd het vlas gedurende 3 tot 6 weken uitgespreid op een weiland of klaverveld, waarbij men de natuur zijn gang liet gaan. Omdat men hierbij sterk afhankelijk was van de grillen van moeder natuur, liet de kwaliteit van het uit dit vlas verkregen linnen vaak te wensen over. Ook het natgieten van het vlas in periodes van droogte kon daar weinig aan verhelpen.

Van vezel tot linnen

Als het vlas goed droog was kon men beginnen met de verdere bewerking. Eerst moesten de houtige stengels gebroken worden. Men noemde dit het

braken van het vlas. Aanvankelijk gebeurde dit met de hand met een zogenaamde book- of braakhamer. Dit apparaat bestond uit een of meerdere planken die tussen andere zijplanken op en neer werden bewogen om de stengels klein te breken. Voor eigen gebruik bleef dat ook zo. Maar de grote vlasboeren gebruikten later hiervoor een

Braken van vlas met de (hand)braakmolen

braakmolen, die via een draaiarm werd bediend door een paard. Het vlas lag hierbij op de vloer en de molensteen door het paard voortbewogen, verpletterde door zijn gewicht de houtige stengels. Hierna volgde het zgn. **zwingelen** van het vlas. Het doel hiervan was de vlasvezels te ontdoen van de houtresten en de gebroken houtige bestanddelen. Hiertoe werd het vlas met een stok, de **zwingelstok**, bewerkt door er op te slaan. Dit gebeurde in verschillende gangen, vaak met verschillende stokken. Het zwingelen gebeurde gewoonlijk op een **zwingelbord**, een opstaande plank die op manshoogte van een inkeping voorzien was om het vlas te houden. Volgens oude afbeeldingen was het zwingelbord in de Middeleeuwen reeds in gebruik. Het zwingelen had invloed op de kwaliteit van de vezels, en moest dan ook gedaan worden door ervaren zwingelaars.

Na het zwingelen moesten de laatste resten afval uit de vlasvezels verwijderd worden. Men gebruikte hiervoor een **hekel**. Dit toestel bestond uit een houten balk of plank met ijzeren pinnen, waar het vlas doorheen getrokken werd. Aan dit werktuig danken we nog de uitdrukking: "*Iemand over de hekel halen*", wat zoveel wil zeggen als in ons dialect: "*Eéme terduur trèèke*".

Het houtachtige afval, dat bij het hekelen achterbleef, werd als stookmateriaal gebruikt, zodat terecht kan gezegd worden, dat van de vlasplant niets ongebruikt bleef. De Latijnse naam van de plant wijst ook in die richting: *linum usitatissimum*, wat betekent: zeer nuttig.

Wat nu overbleef waren geel-grijze vezels, die na het spinnen en weven het lijnwaad of linnen opleverden. Voor kleding moest dit lijnwaad nog gebleekt worden. Dat gebeurde door het natgehouden linnen in de zon op het bleekveldje te leggen, liefst in maart, volgens het gezegde: "*De maartse zon bleekt de gaten dicht*".

Tenslotte een oud volkswijsje over vlas:

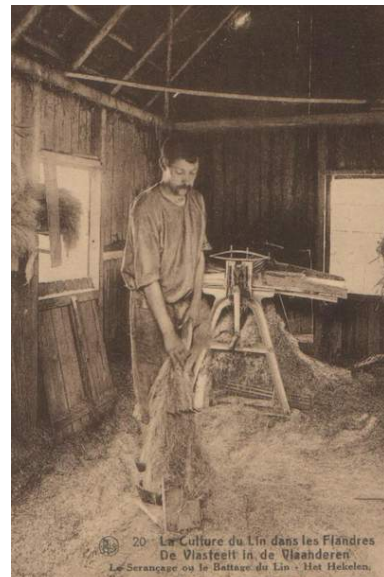
*Eens was ik jong en schoon
En droeg ik een blanke of witte kroon.
Daarna werd ik oud en stijf
En kreeg ik een band om het lijf.
Toen werd ik geschopt en geslagen
En door koning en bedelaar gedragen.*

Theo Dreesen

© Heemkundige Kring "Utersjank" Opoeteren

Vlas zwingelen

Vlas hekelen